

Людмила Лемешева:

кінознавець, сценарист

Жіноче кіно: досвід самопізнання

Усе негативне ми, як правило, проектуємо на інших. Сьогодні ми почали здогадуватись, що головний ворог сидить всередині нас.

Почну із житейського випадку. На одному із кінофестивалів років 15 тому мені довелося жити в готельному номері з молододу журналісткою. В неї була невиразна зовнішність, важкий характер і вічно роздратовані нерви. Кожного вечора вона поверталась з чергового прийому у своєму незмінному сіренькому платті чимось травмована: не так поглянули, не те сказали, не помітили. Було жаль її, хоча й не без тягара на душі.

І яке ж було моє здивування, коли одного разу вона сказала: «Терпіти не можу всілякі ефекти! Я взяла собі за правило бути як Тетяна Ларіна — «не гомінлива, і не холодна, й не кваплива, без гри зухвалої в очах, без нарочитості в речах...».

Господи Боже мій, та як же це?! Адже та, в малиновому береті, з послом іспанським говорила... По залу шепіт пробігав, коли вона з'являлась на балу. «До неї тислись дами ближче, бабусі посміхались їй; чоловіки кланялися нижче, ловили зір її ясний».

Я тоді вперше задумалась: як же ми так ухитряємося не бачити себе збоку? Ким же ми себе уявляємо? І що ці ножиці — між високими зразками та убогою реальністю — повинні були зробити в результаті з нашою бідною душею?

Нам буває нелегко що-небудь пояснити про себе західним феміністкам, тому що наші конфлікти складніші, ніж їхні. Не тому, що ми розумніші чи більш обдаровані, а тому, що в нас історія й доля складніші. Становище у світі складне, маргінальне. Євразійство — поняття, як звісно, не географічне, а духовне. Слов'янська душа тягнє не до свободи, а до волі. Правильними зако-

нами наших внутрішніх психологічних проблем не вирішити. Тим більше, що деякі правильні закони ми вже мали: соціальна рівноправність жінок — один із наріжних каменів радянської ідеології. Які це дало плоди в умовах тоталітарної держави, збереженої кріпацької залежності від чоловіка і сім'ї, усім відомо. Але ми звикли багато які явища оцінювати не за їх причинами, а за наслідками. Причини іноді безкінечно віддалені від нас у часі.

Ось спостереження однієї дами кінця століття, коли жіноча емансипація робила у нас перші кроки: «Душа, думка і спокій зникли з обличчя сучасної жінки, а з ними зникла і духовна чарівність, яка створює справжню жіночу красу. Тривога, жадібність, невпевненість в собі, марнославство, гонитва за модою і насолодою спотворили, стерли красу жінки. Додайте до цього ледь не тотальне малокрів'я, нервовість, що сягає істеричності, фантазію, що межує з психопатією, і нову бюрократичну працю, до якої так прагне сучасна жінка».

А якщо рушити ще далі — хоча б у ту саму пушкінську епоху, коли панувала Тетяна Ларіна? Ось свідчення Петра Чаадаєва: «Ми всі маємо вигляд мандрівників... Ні до чого не вироблено гарних звичок, ні до чого немає правил; немає навіть домашнього вогнища... У своїх будинках ми ніби на постої, в родині маємо вигляд чужоземців, в містах здаємося кочівниками...»

Отже, окрім хрестоматійних літературних та історичних міфів, існувала ще якась реальність національного буття, яка ігнорувалась.

В радянські часи панували свої міфи. Тільки до них додалися, нині б сказа-

ли, попсові, зокрема кіноміфи. У нас пастушок і простушок, ударниць виробництва грала Любов Орлова, чие дворянське походження і особливо те, що була вона родичкою графа Льва Толстого, приховували від народу як велику державну таємницю. При цьому актриса самовіддано і, схоже, цілком щиро співала: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек». А ми себе простодушно ідентифікували і з цією високородною, шляхетною жінкою, і з цією найвільнішою з вільних країною. Звичайно, всім було зручно, комфортно.

Сьогодні, коли вся ця грандіозна конструкція рухнула, ми опинилися на голій землі під голим небом. Ніколи ще не було такої плутанини в наших головах. Якщо про Європу початку цього сторіччя один іронічний француз написав: «Що не мислитель, то всесвітня виставка ідей!», то про нас можна сказати зліше: що не мислитель, то всесвітня виставка невігластва, а точніше, напівневігластва, тобто напівзнання. І цю гримучу суміш із старих забутих понять, недавніх, ще незабутих міфів і нових, погано засвоєних ідей, весь цей інтелектуальний суржик ми поспішно і напористо обрешуємо один на одного, не слухаючи не тільки одне одного, а й часто самих себе.

З учителями життя теж сьогодні справи кепські. У нас на очах відбувся процес десакралізації влади взагалі і влади художника над нашими душами зокрема. Процес цей загальносвітотий, в нього глибоке коріння, напевно, зв'язаний він і з демократизацією, і з відкритістю сучасного суспільства, вільним доступом до інформації. Для нас цей процес виявився особливо

хворобливим, бо ми, як ніхто, вірили в силу мистецтва і в магічну силу слів. Вірили, що вони можуть змінити світ. Від цієї віри сьогодні залишилась тільки механічна звичка до говоріння, словесний фетишизм — такий собі паралельний світ, який не стільки допомагає осягнути, скільки затіняє справжню реальність.

Це упіймала в нинішньому житті чутлива Кіра Муратова. Зверніть увагу, як смішно і дивно говорять її герої. Як накидають вони сіті зі слів на рухливий хаос навколо і всередині себе. Як безкінечно декламують, майже співають одні й ті самі фрази. Прямо якась філологічна наркоманія, якою вони захищаються від натиску чогось «огидно життєвого», за словами Муратової. Вона змусила в «Астенічному синдромі» двох бабусь патетично й жалібно вигукувати: «В дитинстві я думала, що якби всі люди прочитали Льва Толстого, то вони б стали добрими і розумними...» Це не знування автора, це самознування. Це вона не вірить більше, що мистецтво робить нас кращими.

Взагалі, шлях, який пройшла Кіра Муратова за кілька десятиліть, її особистий досвід свободи в суспільстві, що свободи позбавлене, потребує глибокого аналізу не тільки кінознавців, а й соціальних психологів і філософів. Вона однією з перших почала цікавитись природною людиною «з усіма її почуваннями», як сказав би Достоевський.

Одна з перших намагалася висвітлити мову інстинктів, безпосередніх, неконтрольованих реакцій, тобто впіймати правду нашої внутрішньої реальності. Любила, за її зізнанням, еклектику, всілякі відхилення. «Хаос може здатися жахливим, а мені він уявляється прекрасним», — говорила вона в середині 80-х. Її кіно опиралося не тільки регламентованому, застиглому мисленню, а й регламентованій мові.

Взагалі, в нашому авторському кіно відбувалася деідеологізація чи лібералізація мови, скажімо так. Коли в середині 90-х молодий український режисер Сергій Маслобойщиков зняв фільм «Співачка Жозефіна та мишачий народ» за прозою Кафки — стало зрозуміло, що рух художньої свідомості саме в цьому напрямі досягнув вершини, а отже, тупика. Життєвий потік у цій стрічці не має ні початку, ні кінця, дія не досягає кульмінації і не набуває надособистого смислу. Світ об'єднаний тільки ритмом, тільки божевільною, катастрофічною швидкістю, з якою перетрушуються його фрагменти, змішуються верх із низом, красиве з потворним, значне з мізерним.

Що ж, бувають часи, коли тотальний сумнів більш плідний від тотальної віри, а чесний хаос краще безчесного порядку.

Але сама Кіра Муратова розлюбила хаос. Два роки тому вона сказала мені: «Хаос любиш, доки віриш в прогрес і в

те, що мистецтво може на нього впливати. Тепер я хочу тільки розповідати історії».

Її «Три історії» ми вже бачили. Я читала ще чотири історії — у двох нових запропонованих нею проектах. Вони все про те саме: про свідомо-безсвідомий потяг людини до вбивства і глибокий екзистенційний жах перед ним. Її теперішні героїні не наївничають, як у ранніх фільмах, не кричать від болю і страху, від якоїсь наркотичної тяги до страждання — як у фільмах середини шляху. Тепер вони підозріло, навіть огидно, холодні. Відразу не до вбивства, а до людини, наша таємна згода, що ми всі, злочинці і жертви, достойні знищення, — ось що, можливо, попри наміри автора, проступило в її естетично бездоганній пізній творчості.

Усе негативне ми, як правило, проектуємо на інших. Сьогодні ми почали здогадуватись, що головний ворог сидить всередині нас.

Жорстоке знання. За моїми спостереженнями, саме жінки-автори, якщо вже наважуються здійснити подорож вглиб себе, то роблять це з особливою відвертістю, і не озираючись. Вони не жаліють чоловіка, але й себе не пожаліють, коли починають розповідати, що насправді відчувають і почувають, а не те, як вони себе розуміють. Бо розуміти можна хибно. Якщо вже комусь і належить честь деміфологізації, десакралізації жінки, то насамперед їй самій.

...Про що кричить героїня одного з останніх українських фільмів «Шамара», знятого Наталією Андрійченко? Про любов вона кричить. Велику й нерозділену. Кричить голосно, надривно, талановито, час від часу вибухаючи несамоовитістю і неконтрольованою ненавистю. Та чи не крик це насправді егоїзму й себелюбства? О, якби... На жаль, і тут не любов, а якась жалюгідна, вбога поглинутість собою, з якої не вдається вибратись: і дати важко, і прийняти. Прийняти, можливо, ще важче. Адже, щоб впустити людину, треба бути у себе вдома, мати відкритий вільний простір в душі, а не смітешвалище зі страхів, тривог, образ, недовір'я і підозр.

Спотворена природа людини — основний продукт ідеології насильства. В нас конфлікт давно вже не просто з поганим суспільством, а наче із самим життям, у нас драма втрати нормальних стосунків взагалі з буттям.

Ось чому в глибині серця нас пригнічує

страшний здогад: нас немає за що любити. Такі, як є, ми нікому не потрібні, ми — сироти казанські, покинуті хворі діти, яких нічому путньому не навчили. І перш за все, не навчили поважати людину, поважати простий і природний хід речей, простий і природний хід життя; зате навчили фальшивити і прикидатись, не відрізняти добро від зла, не бути самими собою і вічно порівнювати себе з іншими, не дотягуватись до когось чи чогось, комплексувати із-за цього, компенсувати амбіціями та фантастичними претензіями. І тільки щось не те, спалахувати роздратуванням, а потім неврастенічною злобою й, нарешті, сліпою, невмотивованою жорстокістю.

І от виходить: йдемо з простягнутими у благанні руками, шукаємо іншу людину, контакт, любов, шукаємо якийсь прорив, вихід, а нашоуємося знову і знову на себе. Ми втомились від цієї приреченості на себе і надокучили собі.

На Україні є задум екранізувати скандальний роман «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко. Багатьох шокувала відвертість, з якою розповідає героїня, професійна інтелектуалка, про свої еротичні переживання, ненормативна лексика, яку вона вживає. Але мало хто гідно оцінив безжалісну чесність самоаналізу. Слов'янська жінка вагається сьогодні між двома типами поведінки: абсолютна свобода чи абсолютне підкорення. Це конфлікт між Сходом і Заходом в окремо взятій жіночій душі. Вже існують значні (скажемо так — європейські) ступені свободи, та збереглася рабська (азіатська) залежність від чоловіка, бажання мати над собою сильного, мудрого володаря-покровителя. Героїні доводиться вибирати між нелюбов'ю і любов'ю, яка вбиває. А ще ширше — між небуттям і буттям, котре вбиває. Особисте неблагополуччя героїні письменниці ставить в контекст неблагополуччя сім'ї, нації, країни.

І все ж героїня Забужко, обдираючи до крові душу, вибирає свободу — свободу творчої реалізації особистості. Але це той класичний випадок, коли «поражене от победы ты сам не должен отличать».

До речі, хочу нагадати, що наші інтелігентки протягом двох тихих, «застійних» десятиліть часу даремно не гаяли: читали книги, вчилися інако-мислити, інако-говорити у себе на кухні. В умо-

вах зовнішньої несвободи напрацювали такі ступені внутрішньої свободи, які й не снилися західним феміністкам. Та ще й на диво зберегли в собі те, що ми називаємо вічною жіночістю.

В останні два роки за сценаріями Марини Марєєвої знято три фільми: «Принцеса на бобах» Вілена Новака, «Два місяці, три сонця» Романа Балаяна і «Тоталітарний роман» В'ячеслава Сорокіна. Саме жінці відводиться в них роль людської істоти, що зберегла ясні, неперехідні моральні цінності. Насамперед, відраза і ненависть до вбивства, до самої ідеї насильства як такої, якими б високими мотивами чи великими якостями людини вона не жила.

Саме жінка після короткого розгулу свободи від культури, героїзації та естетизації хамства перша згадала про честь, про почуття власної гідності.

Мій улюблений філософ Василь Роза-

нов колись написав: «Ніжна ідея переживе залізні ідеї». І от я думаю: що, якщо саме жінки, з їхньою сьогоднішньою тугою за справжністю і внутрішньою незалежністю, з їхнім несвідомим страхом перед брехнею, насильством і взагалі занадто рішучими вчинками, з їхньою тверезістю, — що, якщо саме вони підійшли ближче до того психологічного й морального завдання, не вирішивши якого, ми не зможемо нікуди далі зрушити?

І ще одне: що, якщо досвід хаосу, який переживаємо ми сьогодні, — це урок людської скромності? Гіркий урок, що приносить тверезість, ліки від гордині... Що, якщо наша зустріч із самим собою, котра нас так лякає — ми не хочемо себе впізнавати, — що, якщо це не катастрофа, а екзистенційний чи, точніше, релігійний досвід, який ми переживаємо і який може стати відправною точкою нашого відродження?